

CSONTOS JÁNOS
Bohócok, gének, diktátorok

Pósa Zoltánról, Zalaváry Istvánról
 és Lukács Csabáról

Számos megközelítése lehetséges az ismeretlennek. A filozófusok évezredek óta foglalkoznak a világ megismerhetőségének kérdésével mint vagy–vagy problémával, holott a mindenkori művészek mindig az is–is lehetőségét sugallták. A világ megismerhető is, meg nem is: valami fölfogható belőle, valami soha. A ráció a megérzés nélkül bice-bóca – igaz, a művészet holisztikus szökellése is nyomorék a tudomány virtuális mankói nélkül. Ezúttal három olyan könyvről lesz szó, amely más-más indítatásból viaskodik a megismerés fehér foltjaival: Pósa Zoltán verseskötete az öntörvényű líra, Zalaváry István ismeretterjesztő munkája a művészettel határos genetika, míg Lukács Csaba riportgyűjteménye a diktatúrák természetrajza felől közelít ugyanahhoz a problémacsomaghoz, a világba vetett emberhez.

*

A fehér bohóc jellegzetes figurája az európai kultúrtörténetnek. A commedia dell'arte hozta létre és kanonizálta a „vonalt alatti” műfajok világában, a tekervényes évszázadok során aztán lassan beépült a magaskultúrába is, hogy különböző felfogásokban és – olykor kifacsart – értelmezésekben éljen tovább. Nem tévedünk nagyot, ha azt mondjuk: a fehér bohóc még a történelmi önreflexiókhoz is nélkülözhetetlen szerep. Mégis, miért folyamodik egy kortárs magyar költő ahhoz, hogy a XXI. század elején kötet címbe emelje?

Pósa Zoltán verseskönyve, *A fehér bohóc feltámadása* szakrális és profán civilizációs elemeket játszat egymásba. Krisztus mint Pierrot? Merész képzettársítás. Hogy elfogadjuk vagy elvessük, kicsit bele kell merülnünk a bohóc-szimbolikába. A bohóc ugyanis csak a felszínen komikus figura; a cirkusz csupán első közelítésben a felhőtlen kacagás médiuma. Nem igényel különösebb bizonyítást, hogy a bohócarc valójában tragikus maszk; a nevetésbe merevedett száj a halandóság fölött érzett kétségbeesés kivetülése. Fehér bohóc persze nem létezhet színes bohóc nélkül, Pierrot Auguste nélkül. Ebben benne van a kötelező zsidó-keresztény dichotómia csakúgy, mint a pogány rétegek. A bohóc ugyanis rituális áldozati szereplő is egyben: Bóna László megfigyelése szerint ő a megalázott szent; de nem a megfe-

szített, hanem a kigúnyolt. Pósa szemében viszont ez a kettő egy és ugyanaz. A színes és a fehér bohóc kétféle modell a lét elviseléséhez; ez a két metódus szikrázik össze a klasszikus bohóctréfákban. Fellini szerint a fehér bohóc maga az elegancia, a báj, a harmónia, az intelligencia, a bölcsesség, a morális, a kikezdetlen, a vitathatatlan, a szentségszerű – ellene lázad a mindenkori tökéletlen, gyarló Auguste. Nos, Pósa nyilvánvalóan túlván a lázadáson: ott tart, hogy egybesimítsa az európai ember kétarcú lényét.

Holott maga is Janus-arcú. Prózairó és költő. A prózán belül egy filozofikus és egy anekdotikus iskolát épített ki. A prózában mindent elbonyolít, a versben szinte mindent a végletekig, példázatszerűen leegyszerűsít. Ahogyan a túlburjánzó főműben, az *Aranykori tekercsek* című nagyregényben szinte liánccsapdába kerül az olvasó; olyannyira sivatagos a Pósa-költészet. Hosszan elnyúló kötengerek, homokdűnék, számumok és fata morgánák, itt-ott oázissal. Filozófiai, teológiai jelzőoszlopok, meg valami furcsa pogány lüktetés, a sámáni dikció képzete. E versek olvastán folyton az ötlük az eszembe: közhely-e kimondani az evidenciákat? Lehet-e költői tárgy például a harmónia, a családi boldogság, a hazaszeretet? Nem taszítja-e a mi zaklatott lírai hagyományunk a kispolgárius lekerekítettséget, a feltétlen bizonyosságokat?

Szerencsére Pósanak nincsenek efféle aggályai, ezért voltaképpen társtalan versvilág jön létre a tolla nyomán. Így például egy szerelmi költészet, ami monogám. Ez a ritka portéka már a hatvanadik születésnapra köszöntőt író Jókai Annának is fölkelte a figyelmét. Akkor úgy fogalmazott: Magyarországon szinte egyedülálló, hogy egy költő minden szerelmes versét a feleségéhez írja. S hozzátehetném: Pósanak a magyarságához és a kereszténységéhez is ilyen irigylésre méltóan egyszerű, letisztult a viszonya. Az egyszerűség azonban nem együgyűség: megszenvedett pokoljárás van mögötte. Zaklatott magánélet, szellemi tévelygések, züllés, alkoholizmus, majdnem-halál. Mindezzel radikálisan szakítva pedig a megtérés, a teljes absztinencia és monogámia. A halállal szemben az élet. Olyan élet, ahol egybemosódnak Krisztus és Pierrot arcvonásai. Ha hihetünk neki, hogy regényeiben az ifjúkor múlhatatlan varázsát és önsorsrontó „ellenvarázsát” írta meg, verseiben azt a tévhitet akarja cáfolni, hogy csak az élet sátáni szféráiról lehet egyetemes értékkel bármit is írni. Világvége felé száguldó bolygónkat szerinte a költőknek, a költői képzelet mágneses erőit összegezve kell a halál völgyéből az élet birodalma felé kalauzolni.

Pósa Zoltán többek között Debrecent, a szülővárost, a Székelyföldet, Itáliát és az új azilumot, Balatonföldvart

is visszatérően megidézi költeményeiben. Poétikai térképe is olyan könnyen áttekinthető, mint poétikája. Újabban kifejezetten vidám, mulatságos bökverseket is ír – a bohócszerepnek korántsem ellentmondva. Maga is úgy gondolja, hogy bonyolult, szürrealista prózája és áttetsző, a fogalmiságot is felvállaló verseinek világa közelít egymáshoz, egy töről fakad a kettő. Az *Aranykori tekercek* és a *Menekülés négy sávon* című regényeiben például korábban már megidézte azt a borzalmas élményét, amikor a szocialista városrendezés 1973-ban a levegőbe röpítette azt a debreceni házat, amelyhez életének első huszonnégy éve kötődött. Mára a düh megszélidült, a trauma a keresztény megbocsátásban oldódott fel. Ahogy *A debreceni Nagytemplom előtt* című költeményében írja: „Oda-visszatérő / Emlékmás-életünk / Újra ismétlődik / Soha nem lesz vége / Mert amint véget ér / Mindig újrakezdjük / Felrepül az égbe / Visszatérsz a földre / Élted elejére”.

Ami ezeknek a verseknek a topográfiáját illeti, a nagyszülők Székelyföldje mellett kiemelt helyszín Itália: az Adria csodája és az elválás melankóliája együtt jelenik meg például a *Búcsú Lignanótól* című költeményben. A *Szirén* című verse viszont messze elszakad a konkrét Olaszország-élménytől. Tőle tudni, hogy húsz éve, egy tengerparti sétája során, amikor már napok óta nem aludt, Falconarában látott egy lila-kék tavat és egy ódon villa kertjében egy sellőszobrot. Megírta a borzongató élményt: félt, hogy a tóba fullad. Tavaly visszatért a tethelyre, s döbbenet láta, hogy a villa és a sellő létezik, de a tó nincs sehhol. Amit az éjszakai virrasztások után hatalmas tónak látott, az valójában egy pálmakkal, pineákkal körbeölelt, kicsinyke tér volt. Már csak az a kérdés: megismerhető-e a maga valóságában ez a falconarai lila-kék tó, a fulladásos halál jelképes színhelye?

(Pósa Zoltán: *A fehér bohóc feltámadása. Új versek. Széphalom Könyvműhely, 2011.*)

*

Miközben mi itt ebben a hazában az évezred első évtizedében csecsemőket is eladásító böszméekkel, gumigolyós rendőrterrorral, álszent álliberális elhatárolósdival meg egyéb talmi üveggolyókkal játszadoztunk, folyt egy másik – titkos – háborúság is a világban, amely észrevétlenül megváltoztatta emberi létezésünk alapvető kereteit. Ez most nem túlzás, korántsem nagyotmondás: a tudomány mindig forradalmakban gondolkodik, de ami a genetika világában az utóbbi néhány esztendőben történt, ahhoz legfeljebb a kerék, a gőzgép vagy az atombomba feltalálása mérhető.

Zalaváry István megkísérli a lehetetlent: megosztani velünk a titkot. A genetikai forradalom eredményei –

pozitív és negatív fejleményei – ugyanis nincsenek titkosítva, de az információhalmaz olyannyira szarkafészszerű, a szakterminológia pedig annyira tolvajnyelven van írva, hogy az áttekintéséhez az egyszerű értelmiségi erőfeszítés is sziszifuszinak bizonyul.

A *Genetikailag manipulált* című, *De kicsodák azok a gének?* alcímű könyve kellőképpen érthető nyelvezeten igazít el a legfontosabb vonatkozásokban, ám ahelyett, hogy a frissen szerzett tudás megnyugtatón az olvasót, elképesztő indulatokat gerjeszt benne. Egyáltalán nem csak arról van szó ugyanis, hogy a géneinket manipulálják, hanem arról is, hogy mi magunkat is. A gyógyítás szent nevében minden eddiginél nagyobb támadás indult az antropomorf létezés ellen: a profit fő-fő érdeklődési körébe maga az isteni teremtés került. Nem egyszerű klónozási problémáról értekezem: az ellenőrizetlen mechanizmusok alapvetően piszkálnak bele táplálékláncunkba, tesznek törvényszerűen allergiássá bennünket, a természet sokféleségét pedig épp úgy a hatékonyság nevében redukálnák néhány jól jövedelmező életfajtára, mint ahogy a jobb sorsra érdemes angol nyelvből csinál ugyanez a logika butított eszperantót a nemzeti nyelvek rovására.

Fejezetről fejezetre rágva át magamat a könyvön, két dolog motoszkált a fejemben. Az egyik az, hogy a Zalaváryhoz hasonló elmék hogyan képesek mindeme tudás birtokában mégis hinni az élet primátusában; másrészt az, hogy a liberális demokrácia szemlátomást nemcsak a társadalmi feszültségek kezelésére, a jóléti állam látszatának a fenntartására alkalmatlan immár, de a genetikai gengszterizmussal szemben is reménytelenül eszköztelen. Olyan mértékben változtatják meg ezek a „pótteremtések” az emberi életmódot, és az elmozdulások annyira reparálhatatlannak tűnnek, hogy a gyöngécske demokratikus ellensúlyok ezek semlegesítésére erőtlenné tetszenek.

Zalaváry jó tudóshoz és lelkiismeretes ismeretterjesztőhöz méltó módon igyekszik optimista forgatókönyvet is felvázolni, de nem meggyőzően. Egyáltalán nem nagy szó, hogy a kétezres évek – ha befejeződik a megkezdődött folyamat – végérvényesen véget vetnek ismert világunknak. Lesz persze helyette valami más, de az az érzésem, hogy ez az új, köszöbön álló kiválasztódás, amely felváltja a régit és meghatározza a túlélés formáit (a genetika ugyanis nemcsak az átörökítés, hanem a túlélés tudománya is), legkevésbé sem a szépen lefektetett demokratikus szabályok vagy az emberi jogok talapzatán történik majd. Zalaváry már nem gondolja tovább mindezek kulturális konzekvenciáit sem: nem csak ételeink, ösztöneink és környezetünk fordulnak ki magukból,

hanem ezek nyomán esztétikai ítéleteink, művészet- és irodalomfogalmunk is. Amit néhány évezred során felhalmoztunk és az emberről való tudásként generációról generációra áthagyományoztunk, azt nagyjából a sutba dobhatjuk. Ehhez képest a modernizmus forradalma, ahol „minden egész eltörött”, kismiska. Merthogy itt minden egyben lesz, egészben, csak merőben másként összerakva: a hazalopott televízióalkatrészekből könnyen összeáll a tank. Hovatovább már azt hihettük: mire összeraktuk magunkról a géntérképet, nagyjából megismertük magunkat. Most meg kezdhetjük előlről...

(Zalaváry István: *Genetikailag manipulált. Széphalom Könyvműhely, 2011*)

*

Főállású utazó. Így határozza meg magát Lukács Csaba, a Magyar Nemzet riportere. Élete maga is olyan, mintha egy könyvben olvasnánk: a legkisebb székely fiú elindul Parajdról, hogy meghódítsa a világot, és sikerül is neki. Ő ugyanis nem állt meg Budapesten, mint annyi erdélyi tollforgató társa, hanem ment tovább – szanaszét a mindinkább zsupogó Földgolyón. Miközben persze otthonos maradt az anyaországban, s őshonos a felnevelő Székelyföldön is. Már több mint egy évtizede röpködött a világban; őskövületnek, alapembernek számított a polgári napilap szerkesztőségében, mire rászánta magát, hogy megszerezze a magyar állampolgárságot. Ez ugyanis nem annyira lényeges, mint magyarnak lenni szívből és agyban. Időt szakítani is csak akkor kell rá, ha egyszerre van szimbolikus meg gyakorlati jelentősége. Most lett, hát megszerezte.

Lukács Csaba – félve írom le – valószínűleg a legjobb utazó riportert a hazai piacon. Vannak nála tökérebbek, elhíresültebbek is, akik különlegességekre hajtanak, szenzációkat ígérnek. A Kepes Andrások, Frei Tamások, Vujity Trvtkók azonban – miközben nívóban, műveltségben, hitelességben a világért sem mosnám össze őket – mostanára mintha végképp elfáradtak volna. Lukács Csaba viszont fáradhatatlan. Őt is érdekli a világfalu, a válságba jutott jóléti modellek útkeresése, nem áttal futó pillantásokat vetni a pompa világára sem – alapjában véve mégis hibakereső üzemmódban működik. Az emberi létezés buktatói érdeklik elsősorban: amikor a társadalmak kizökkennek megszokott kerékvágásukból. A nyomor, a háborús konfliktusok, a katasztrófák, valamint az, hogy miként próbálnak kilábalni ezekből a kataklizmákból a különféle civilizációs közösségek. Székely érzékenység globális horizonttal – foglalhatnám össze a receptet.

Azért nem jön zavarba semmilyen helyzetben, mert riporteri rutinja szociografikus alapozású – ebben olyan kiváló szemű és tollú társai vannak már, mint György Zsombor vagy Varga Attila. Lukács Csaba azonban hozzájuk képest is gyorsreagálású újságíró: ott terem, ahol az ég zeng. Ha Iránban egy várost térdig rombol a földrengés, ha cunami söpör végig Sri Lankán vagy Japánon, ha árvíz mossa el New Orleans kultvárosát – ő a nagy távirati irodákkal egy időben tudósít a helyszínről. Úgy alakult, hogy a Baptista Szeretetszolgálattal együtt utazik. Önkéntes ő is: segélyt oszt, ha kell, életet ment és sebesültet ápol – miközben gyakorlatilag a történetekkel szinkronban hazaküldi riportjait. Mondatnak hitelességéhez kétség nem férhet: ő nem lefüggönyözött hátsó szobákból ad frontjelentéseket, nem hazudozik össze bérgyilkosokat, nem ötcsillagos szállodai szobákban körmöl „pokoli” történeteket. Ha kell, sátorban éjszakázik; ha kell, a szabad ég alatt; azt eszi, amit azok, akikről ír: nem kell befizetnie némi kincstári empátiára. Állandó fizikai és szellemi készenlétben van: ugyanaz az adrenalin hajtja, mint annak idején Hemingwayt.

Stílusa ennek megfelelően puritán, dísztelen – lehetőség szerint mindig csak a tényközlésre szorítkozik. Ebben a középkorias XXI. században ugyanis nincsenek a tényeknél sem érdekesebbek, sem leleplezőbbek. Ha az átéltekhez szükséges néhány összefüggés fölskiccelése, az még belefér e tudósításokba, szószátyárságnak azonban helye nincs. Nemcsak az idő drága: a kimondott és leírt szó is.

Szerzőnk hosszas unszolásra rávette magát, hogy kimenekítse írásait a napisajtó gettójából. Rá jellemzően azonban rögtön könyvsorozatot indított. A *Micsoda útjaim...* széria első, megjelent darabja a *Diktátorok könyve*, a következő a *Katasztrófák könyve* lesz. A diktatúrát szerencsére egy egész generációnak már úgy kell elmagyarázni, nem lévén személyes élményeik a műfajt illetően – Lukács Csaba azonban kétségkívül szemléletes magyarázóember. Legnagyobb bravúrja, hogy álcázott minőségben bejutott Észak-Koreába, de az ellenzék futárjaként járt Kubában, s a Tóásó-ügy kapcsán több ízben is Bolíviában. Burma még egy főállású utazó számára is kuriózum, a Ceausescu-féle Románia megidézése pedig nyilvánvaló elégtétel: még a legreménytelenebb pokoljárások is véget érhetnek egyszer.

Lukács Csaba könyvének legfontosabb hozadéka, hogy a diktatúra nem másokkal, hanem mindig velünk történik. Mechanizmusuk megismerése tehát voltaképpen önismereti gyakorlat.

(Lukács Csaba: *Micsoda útjaim... – Diktátorok könyve. Mery Ratio Kiadó, 2011*)